

ІСТОРИЧНА ЛЕКСИКА В КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Ольга Кровицька

Інститут українознавства НАН України імені І. Крип'якевича

У статті розглянуто деякі аспекти використання історичної лексики у навчальному процесі; вказано на основні розряди історизмів та особливості їхньої подачі у різних текстах.

Ключові слова: українська мова як іноземна, історична лексика, лексичні історизми, семантичні історизми.

Розвиток і вдосконалення мови як засобу спілкування проходить передовсім у лексико-семантичній – відкритій, динамічній системі. У процесі функціонування лексичного складу української мови постійно спостерігається взаємодія таких двох процесів: 1) поява нових лексичних одиниць, „покликаних до життя потребами тих або інших конкретних предметів у найширшому розумінні цього поняття, суспільних процесів і явищ, абстрактних понять різноманітних галузей науки і матеріальної культури тощо” і 2) віддалення „на периферію лексичного складу частини слів у зв’язку з втратою ними номінативної актуальності, спричиненої частковою або повною втратою суспільної ваги відповідними конкретними реаліями, соціально-політичними процесами, абстрактними поняттями” [2: 213]. Звичайно, ці процеси реалізуються насамперед у мовленні, тому виникає ще один поділ лексичного складу – на активну і пасивну лексику. Саме до пасивної лексики належать історизми – „слова, вживані для позначення предметів, явищ, понять, які вийшли з ужитку, припинили своє існування у зв’язку зі соціально-побутовими і суспільно-політичними змінами” [2: 215].

Широка палітра історизмів відображає досить чітко величезний вплив позамовних суспільних чинників на функціонування лексичних одиниць, обмеження їхніх семантичних ознак та стилістичних характеристик.

Історизми, як відомо, належать до безеквівалентної і фонові лексики. Вони вживаються у прямому і переносному значеннях; кількісно не перевищують 6 – 7 % від загального лексичного складу української мови. Необхідно зазначити, що серед історизмів виділяють два розряди: лексичні історизми і семантичні історизми. Наприклад, лексичні історизми:

кораблик „давній жіночий головний убір у вигляді шапочки подовгасто-округлої форми з подвійними кінцями; їх носили жінки з козацьких заможних родин...” [4: 305];

кунтуш „верхній розпашний чоловічий і жіночий одяг заможного українського і польського населення XVI–XVIII ст.” [4: 321];

китайка „щільна, переважно синя або червона, яку завозили з Китаю; потім бавовняна тканина; народний символ жалоби...” [4: 285];

саламаха, соломаха, саламата „1) старовинна українська рідка кашоподібна страва (на противагу лемішці), приготовлена на олії чи маслі із завареного на воді борошна

(переважно гречаного); символ козацького побуту; 2) тільки *саламаха* – старовинна страва з товченого часнику з сіллю та хлібом з додаванням квасолі” [4: 521];

сердюк „на Лівобережній Україні кінця XVII – початку XVIII ст. – козак найманих піхотних полків, що був на повному утриманні гетьманського уряду; охоронець гетьмана” [4: 534];

слобода „поселення в Київській Русі та в Україні XI–XVIII ст., мешканці якого тимчасово (звичайно протягом 15 років) звільнялись від феодалських повинностей і податків; багато таких поселень постало на Правобережжі по Руїні” [4: 551] та ін.

Семантичні історизми відзначаються тим, що лише одне із значень трактується як застаріле, наприклад:

гість „1) той, хто приходить, приїздить відвідати кого-небудь удома...; 2) у давнину – чужоземний купець...; у старій Україні – будь-який купець з іншого міста, що здійснював торгівлю з закордоном та іншими містами України” [4: 136];

дарниця „1) у старовину – дарча грамота, дарчий лист; 2) (з великої літери) лівобережна частина Києва...” [4: 167];

куниця „3) тільки *куниця* у давнину – плата князеві, поміщикаві за дозвіл на шлюб (спочатку у вигляді хутра, а потім і грошей), які звалися куничними. ...до XV ст. правила за гроші; кунна грошова система змінювалася залежно від вартості срібла (гривна коштувала 20–30 кун)” [4: 320];

курінь „1) легка будівля, сторожка (на городах, баштанах); 2) окрема частина запорозького війська; також помешкання козаків, що становили таку частину війська; 3) в Українській Народній Республіці – військова частина козацтва” [4: 323] та ін.

Кількісно переважають лексичні історизми – це ті слова та словосполучення, які у відповідний історичний період були досить активними і слугували навіть символами конкретної історичної епохи чи конкретного історичного процесу. Велику частку серед лексичних історизмів займають назви, пов’язані з історією козацтва і Запорізької Січі. Уважаю, що кожен студент-чужоземець має можливість ознайомитися із цією багатою лексико-семантичною (тематичною) групою найменувань, до якої входять: назви адміністративно-територіальних одиниць (*паланка*, *курінь* та ін.); назви військових формувань (*полк*, *сотня* та ін.); назви осіб за їх роллю в адміністративній та військовій ієрархії посад і звань (*гетьман*, *генеральний суддя*, *підскарбій* та ін.); назви військових клейнодів (*булава*, *бунчук* та ін.); назви воїнів, які виконували певну військову службу чи додатковий обов’язок (*вартуш*, *пропорчник*, *драбант* та ін.); назви, пов’язані з призовом до війська та звільненням з його рядів (*новобранець* та ін.); назви, які стосуються стратегії або тактики бойових дій, військових операцій (*облога*, *наступ* та ін.); назви супротивників у війні (*ординець*, *яничарин*, *наїздник*, *неприятель* та ін.) тощо.

До лексичних історизмів належать також назви податків і повинностей; назви грошових одиниць і різних мір; назви часових понять; назви предметів побуту (одягу, тканин, їжі); назви родинної спорідненості та свояцтва; назви осіб за професією та родом діяльності; назви ремесел та промислів та ін. Отож, лексичні історизми – це своєрідні старожитності у лексичній системі, це старовинні назви, завдяки яким відтворюється історичний колорит епохи та деякою мірою особливості ментальності українського народу, його етнокультурна специфіка.

До речі, великий український кіномитець і письменник Олександр Довженко писав: „Старе те, що давно було новим. А *старовинне* те, що, будучи в свій час новим, визначало якусь головну синтезу своєї доби, що знаменує *характер* минулої давнини, її прояв. Тому старовинне цікаве і дороге нам як спадкоємцям культури минулих епох. І ми користуємося ним часом у своєму сучасному мистецтві” [3: 149]. Подібне явище спостерігається і в мові. Деякі історизми, образно кажучи, „оживають” у сучасних текстах, набираючи нового омилення відповідно до нових суспільних та соціально-культурних обставин. Наприклад, Асоціація гумористів і сатириків у Запоріжжі називається „Весела Січ”. Її члени видають однойменний часопис, який спочатку був зареєстрований як „Веселий курінь”. Крім того, члени асоціації мають козацькі прізвиська, що перегукуються із прізвиськами „Реєстру війська Запорізького” (1649): *Кресало, Медовар, Куліш, Смолій, Пушкар, Дериведмідь, Непійчорнило* та ін.

Вивчення лексики має надзвичайно важливе значення для формування мовно-мовленсвих навичок студентів-чужоземців. Слово у процесі спілкування (зрештою, й фразеологізм) якнайповніше реалізує свої функції. Вивчення лексики сприяє передусім збагаченню інтелектуальних здібностей, формує розуміння мовного багатства, різноманітності виражальних засобів, а також дає змогу систематизувати лексикологічні знання. „Саме знання лексико-семантичних явищ створює базу для подальшої роботи, спрямованої на різнопланове вивчення лінгвістичних явищ, з одного боку, і на вироблення у студентів умінь і навичок вільного володіння лінгвістичними одиницями у різноманітних ситуаціях спілкування – з іншого” [7: 31]. Історизми входять також до складу фразеологічних одиниць (наприклад, *повертати голоблі, полуда впала на очі, схрещувати мечі, приходити перед розборами шапок, виходити на герць, без кочерги й ні приступу, понав кулю в пліт, не варт ламаного шага, полатати жупан* та ін.), які необхідно вивчати не лише з погляду граматики, але й звертати увагу на осмислення їхньої стилістичної й експресивної диференціації, на визначення смислового навантаження сталих словосполук залежно від умов їх функціонування. Для формування у студентів навичок практичного використання таких мовних засобів, якими є фразеологізми, необхідно включати до навчального процесу вправи і завдання, які б передбачили певну мовленнєву ситуацію, моделювали реальне мовленнєве спілкування. Для практичних завдань можна застосувати роботу з текстами, в яких слово якнайповніше реалізує свої функції. Адже „у зв’язному тексті людина найкраще розуміє виражальні можливості слова”, оскільки „кінцевою метою вивчення лексики є вільне, правильне, точне, доречне, комунікативно виправдане використання відповідних одиниць у власному мовленні” [7: 31].

При виборі текстів необхідно віддавати перевагу тим, що представляють національну культуру, у яких основною змістовною лінією виступає соціокультурна тематика. У цьому плані можна скористатися текстами, які входять до композиції „Лінгвокраїнознавчого словника власних назв української мови” (Львів, 2005, 2006; вип. 1-3). У словникових статтях цього видання виявлені також історизми, які досить добре ілюструються мікро- і макротекстами різних жанрів і стилів. Наприклад, *Чумацький Віз, козацька старшина, губернія, Київська Русь, Добровольча армія, колективізація, українізація* та ін. Крім лексикографічних текстів, можна використовувати також

періодичні матеріали, енциклопедичні статті, художні твори на історичну тематику, фольклор тощо.

Під час реалізації функціонально-комунікативного підходу вивчення лексики можна запропонувати цілу систему вправ, де поряд з іншими видами роботи студентам дають завдання аналізувати відповідні лексичні та фразеологічні одиниці, з'ясувати їхні функції і роль в аналізованому тексті. Наприклад, цікаву історичну лексику містять словники-довідники „Українська минавшина”, „Свята і святі України”, „Універсальний словник-довідник”, твори українських письменників-класиків, зокрема Т. Шевченка (напр., *байбарак* „чоловічий або жіночий верхній одяг”, *бурнус* „просторе жіноче пальто; вид плаща або накидки”, *габа* „біле турецьке сукно; облямівка” та ін.), збірники обрядових та історичних пісень, колядки, щедрівки. Усе це важливо підпорядкувати одній меті – для навчального ефекту включати такі тексти, які б максимально містили відомості про історичні події та історичні реалії.

Методика роботи з художніми текстами на заняттях зі студентами-чужоземцями передбачає визначення лінгводидактичних функцій текстів, особливостей адаптації художнього твору до конкретних дидактичних завдань та ін.

Як і когнітивна, комунікативна методика зорієнтована на роботу з текстом. Адже саме висловлювання (текст) репрезентує зв'язне мовлення і забезпечує спілкування. На думку викладачів-методистів, мовленнєві уміння та навички формуються на основі: 1) кумуляції (накопичення лінгвістичних знань); 2) мотивації (забезпечення впливу лінгвістичної теорії); 3) усвідомлення (опрацювання правил-орієнтирів, текстів-зразків, спрямованих на перехід від номінативних до комунікативних умінь і навичок); 4) тренування (проблемні вправи, ситуативні завдання); 5) узагальнення (виявлення рівня сформованості мовленнєвих умінь і навичок) [5: 19]. Очевидно, що варто не забувати про інтерактивну технологію сучасного практичного заняття зі студентами-іноземцями. Студент повинен продемонструвати свої знання, беручи активну участь у процесі навчання, у колективному прагненні пізнати і засвоїти нове [5: 19].

Під час проведення практичних занять можна використовувати такі види завдань, як написання твору, підготовка короткого виступу, написання діалогу тощо. Крім того, необхідно проводити навчальні екскурсії до історичних і краєзнавчих музеїв, картинних галерей, переглядати художні та документальні фільми та ін.

Таким чином, на нашу думку, історична лексика потребує спеціального додаткового коментування, уточнення, щоб студент-чужоземець зрозумів і засвоїв відповідні історизми і вмів користуватися ними у процесі спілкування.

1. Голобородько А., Матвєєва Н. Свята і святі України: Словник-довідник. – К., 1991.
2. Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я., Тоцька Н. І., Уздиган І. М. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – К., 1997.
3. Довженко О. Про архітектуру // Матеріали до „Поєми про море”. Твори: У 5 т. – К., 1966. – Т. 5. – С. 74–193.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К., 2006.
5. Пентиліук М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови // Укр. мова і літ. в шк. – 2006. – № 1. – С. 15–20.

6. Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник / А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Г.В. Косміна та ін. – К., 1993.
7. Янчук Н. Реалізація функціонально-комунікативного підходу до вивчення лексики сучасної української мови // Укр. мова і літ. в шк. – 2005. – № 6. – С. 31–36.

HISTORICAL LEXIS IN TEACHING UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Olha Krovytska

I. Krypjakevych Institute for Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

The article explores some aspects of the use of historical lexis in the teaching process. It also describes the main types of historical vocabulary, and explains their specific role in different texts.

Key words: Ukrainian as a foreign language, historical lexis, lexical archaisms, semantic archaisms.